

Фрасинюк Н. І.

orcid.org/0000-0002-3168-3591

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

КОНЦЕПТ, ПОНЯТТЯ, ЗНАЧЕННЯ У ЇХ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ТА ВЗАЄМОДІЇ

У статті описуються терміни «концепт», «поняття», «значення» у їх взаємозв'язку та взаємодії. Проведений аналіз показав, що концепт – складна оперативна одиниця пам'яті, що утворюється у свідомості мовця, відображаючи основні національні уявлення про навколишній світ. Основними ознаками концепту є передача і збереження знань, неізолюваність, цілісність, креативність, абстрактність, ментальність, емоційність та інші.

Поняття є основною складовою концепту, яке у пізнанні окремих людей, узагальнених і національних колективів «обростає» різними смислами (асоціаціями та інтерпретаціями) під впливом різних факторів: національних, культурних, релігійних, ідеологічних, індивідуального досвіду. Воно характеризується нечіткістю визначення, хоча й має чітке ядро, завдяки якому забезпечується значення понять і взаємодія між ними та нечітка периферія.

Значення – певні взаємодіючі процеси, які допомагають встановити відповідності між сприйманою індивідом словоформою, соціально визнаним значенням слова й тим, що завдяки йому «висвічується» в індивідуальній картині світу на різних рівнях усвідомленості у вигляді різноманітних продуктів переробки перцептивного, когнітивного й ефектного досвіду.

Терміни «концепт», «поняття», «значення» мають різне змістове наповнення, хоч і є щільно взаємопов'язаними: поняття – універсальна логічна категорія, яка передається словом або сталим словосполученням; концепт – національно-специфічне ментальне утворення, яке маніфестується у мові засобами лексичного, морфемного, фразеологічного та синтаксичного мовних стратумів; значення – одиниця семантичної системи, яка своїми семами передає певні ознаки, що формують концепт.

Ключові слова: мова, мислення, концепт, поняття, значення.

Постановка проблеми. На новому витку спіралі, якою рухається у своєму розвитку гуманітарна наука, лінгвістична думка зіткнулася з дискусійним питанням співвідношення концепту, поняття і значення. Це значною мірою зумовлене тим, що концепт, як складний мовно-культурний феномен, перебуває в тісних взаємозв'язках із поняттям та значенням, які потребують пояснення в кожному окремому випадку.

Аналіз досліджень. Сьогодні існує велика кількість праць, присвячених дослідженню взаємодії та розмежуванню термінів «концепт», «поняття» і «значення» як зарубіжних, так і вітчизняних вчених: Дж. Лакофф, М. Тернер, Дж. Фоконьє, А. Бабушкін, В. Маслова, М. Нікітін, О. Селіванова тощо.

Метою нашої статті є визначення спільних і відмінних рис термінів «концепт», «поняття» і «значення».

Предметом дослідження виступають категоріальні відмінності термінів «концепт», «поняття» і «значення».

Виклад основного матеріалу дослідження. У лінгвістичній літературі концепт розглядається як універсальна сутність, що формується у свідомості на базі безпосередньо чуттєвого досвіду, безпосередніх операцій людини з предметами (З. Попова, Й. Стернін), як логічна категорія, через яку культура входить у ментальний світ людини (Ю. Степанов, Р. Павіленіс та ін.), і як основна експресивна одиниця національного менталітету (В. Колесов), і як поняття практичної філософії (Н. Арутюнова), і як багатомірне утворення (В. Карасик, С. Ляпін та ін.), і як ментальна одиниця оперативної свідомості та глобальна мисленева одиниця, що представляє предмет реального чи ідеального світу та вербально зберігається у пам'яті носіїв мови (О. Кубрякова, З. Попова, Й. Стернін, О. Бабушкін, О. Селіванова, Л. Лисиченко та ін.), і як «алгебраїчне» вираження значення, яким володіють мовці у писемному й усному мовленні (Д. Лихачев) тощо.

Концепти «виникають» унаслідок взаємодії різних факторів, таких як національна традиція,

фольклор, релігія, ідеологія, життєвий досвід, зразки мистецтва, відчуття і система цінностей» [2, с. 3], із значення слова, і є результатом зіткнення словникового значення слова з особистим і народним досвідом людини.

Функціональними особливостями концепту є «постійність існування, тобто розвиток семантики слова з розгортанням внутрішньої форми до логічної межі (символ, міф); художня образність; збереження семантичного синкретизму значень кореня як семантичного інваріанта всієї словотвірної моделі входження в систему ідеальних компонентів культури; загальнообов'язковість для всіх, хто усвідомлює свою належність до цієї культури» [10, с. 35].

Концепт як об'єкт лінгвістичних досліджень має вербальне вираження, до якого відносять етимологію слів, синоніми, антоніми, типові синтаксичні позиції, контексти вживання (семантичні комплекси), семантичні поля, оцінки, образні асоціації, метафорику, фразеологію, мовні шаблони, паремію, афористику, суб'єктивні дефініції, висловлювання, тексти й сукупності текстів.

Концепт як одиницю ментальної свідомості часто асоціюють із поняттям та значенням слова.

Що стосується розмежування чи взаємозаміни термінів «концепт» і «поняття» у мовознавчих просторах, то тут також спостерігається різнобій думок. Так А. Бабушкін говорить про тотожність цих термінів, стверджуючи, що поняття є логічно конструйованим концептом, позбавленим образності, яке практично витіснене із наукового обігу: «Сьогодні мовознавство майже не оперує терміном «поняття» в його класичному значенні і надає перевагу розмовам про мисленнєві конструкції, які називаються концептами» [4, с. 14].

Ю. Степанов вважає, що концепт і поняття – явища одного порядку, оскільки мають однакову внутрішню форму, і зазначає, що «концепт можна визначити як поняття, але поняття розширене в результаті всієї сучасної наукової ситуації» [16, с. 33].

Проте більшість науковців вважають, що ці терміни не тотожні, хоча і дещо схожі. Передусім вони є термінами різних наук: поняття – це предмет наукової логіки, опис найбільш загальних і суттєвих ознак предмета, а концепт є терміном математичної логіки, культурології, лінгвістики. Поняття – це одиниця семантичного простору логосфери, елемент упорядкованої сукупності значень конкретної мови.

Концепти відрізняються від поняття складністю структури і ступенем їх суб'єктивного

значення для кожної окремої людини. Однією з найголовніших властивостей концепту є його амбівалентна структура [1, с. 156]. А поняттю притаманна моноаспектна будова, оскільки поняття – це набір необхідних і достатніх суттєвих ознак, які відповідають вимогам істини і позбавлені будь-якого емоційно-оцінкового змісту за рахунок його абстрагування від нашого предметно-чуттєво досвіду [1, с. 152]. Поняття – це частина концепту, його ядро, сукупність інтегральних і диференційних ознак у низці понять одного класу.

Але концепт – це не поняття, це «мисленнєве утворення, яке замінює у процесі мислення невідзначену кількість предметів того самого роду» [3, с. 270]. І концептами можуть бути не всі поняття, а лише найскладніші і найважливіші з них [12, с. 26]. Відмінність концепту від поняття в тому, що концепт вміщує у собі ознаки, які заповнюються в певному мовному колективі знанням про даний об'єкт у всіх його зв'язках і співвідношеннях. Поняття ж складається із узагальнених ознак об'єкта, найважливіших, суттєвих, необхідних.

В. Зусман переконаний: у концепт входить потенційна суб'єктивність, а це протиставляється власне поняттю. Концепту властиві динаміка і стабільність, що й робить концепт гнучкою та універсальною структурою [8, с. 3–6]. А поняття, на думку В. Дем'янкава, це те, про що люди домовляються, погоджуючись з умовністю його меж. Концепт існує поза домовленістю. Поняття створюються у мові для того, щоб «мати спільну мову» для обговорення проблеми, а концепти реконструюють у певний ступінь «(не)певності» [6, с. 44–46]. У понятті відбиваються найбільш загальні, суттєві, логічні ознаки предмета чи явища, а в концепті – суттєві ознаки в їх системній організації.

Досить чітку диференціацію «поняття» і «концепту» подає В. Маслова: «Якщо поняття – це сукупність пізнаних істотних ознак об'єкта, то концепт – ментальне національно-специфічне утворення, планом змісту якого є вся сукупність знань про цей об'єкт, а планом вираження – сукупність мовних засобів (лексичних, фразеологічних, пареміологічних та ін.)» [12, с. 27].

Поняття є основною складовою частиною концепту, яке у пізнанні окремих людей, узагальнених і національних колективів «обростає» різними смислами (асоціаціями та інтерпретаціями) під впливом різних факторів: національних, культурних, релігійних, ідеологічних, індивідуального досвіду. Воно характеризується нечіткістю визначення, хоча й має чітке ядро, завдяки якому

забезпечується значення понять і взаємодія між ними та нечітка периферія.

Підсумовуючи вище сказане, можна дійти висновку: «концепт» і «поняття» не мають у мові однакової внутрішньої форми, а в науці вони виступають як чітко розмежовані синоніми:

1. Поняття – те, про що люди домовляються, що конструюють, аби «мати спільну мову», а концепти – самостійні одиниці, які реконструюються людьми з певним ступенем (не)певності.

2. Концепт – не поняття, а сутність поняття, це сутність у своїх формах – в образі, в понятті і в символі. Концепт – ментальний генотип, атом генної пам'яті, і архетип, і першообраз.

3. Поняття пов'язане з раціональним розумінням, а концепт – похідне духу розуму, яке по-творчому передає зміст.

Щодо зв'язку концепту і значення, то деякі лінгвісти ототожнюють ці поняття, зводячи дефініцію першого до семного набору в семантичній структурі слова. Так, С. Воркачев розглядає концепт як культурно-маркований вербалізований зміст, представлений у плані вираження низкою своїх мовних реалізацій, які утворюють відповідну лексику – семантичних ознак. По-перше, це семи, спільні для всіх його мовних реалізацій, що «скріплюють» лексико-семантичну парадигму й утворюють його понятійну або прототипну основу. По-друге, це семантичні ознаки, позначені лінгвокультурною, етносемантичною специфікою і пов'язані з ментальністю носіїв мови або з ментальністю національної мовної особистості [5, с. 51].

Цієї думки дотримується і російський мовознавець М. Нікітін, який пов'язує концепт зі значенням, «оскільки значення – ті самі поняття, вони зберігають все, що належить поняттям – їх зміст, структуру, системні зв'язки тощо» [13, с. 89]. Але, вчений водночас зауважує, що значення відрізняється від концепту «залежністю від знаку».

Зауважимо, що співвідношення між значенням і концептом має складний характер, бо в лінгвістиці, на жаль, відсутнє єдине тлумачення терміна «значення».

Для дослідників Л. Ельконіної та Б. Ельконіна значення є не річчю, а актом – «поворотом» речей, їхнім перетворенням внаслідок певного способу бачення світу. Значення, як спосіб бачення, являє собою ідеальну дію: іменем такої дії є знак, завдяки якому дія ізолюється, зберігається, уявляється поза реальними обставинами [17, с. 64–65].

Дж. Лакофф і М. Тернер пояснюють природу значення як абсолютно незалежну від людської особистості. Вони стверджують, що значення базується на стані речей в об'єктивній реальності, і тому значенням висловлювання має бути реальність, якої воно стосується [19, с. 91–107].

Дж. Фоконье розглядає значення як таке, за яким стоять складні когнітивні операції, які не можуть бути безпосередньо передані мовними формами. Це свідчення того, що мова дає «ключі» для когнітивного конструювання, успішність нормування якими забезпечується ситуацією і контекстом [18].

Значення – процес, «множина взаємодіючих процесів, за допомогою яких досягається встановлення відповідності між сприйманою індивідом словоформою, соціально визаним значенням слова й тим, що завдяки йому «висвічується» в індивідуальній картині світу на різних рівнях усвідомленості у вигляді різноманітних продуктів переробки перцептивного, когнітивного й ефектного досвіду, так чи інакше пов'язаного і зі словом, і з позначуванням об'єктом, і з поточною ситуацією, в яку включений об'єкт» [7, с. 26–41]. А концепти як елементи пізнання повністю самостійні стосовно мови, оскільки концепт існує не для самого слова, а для кожного основного (словникового) значення слова окремо. Люди володіють словами на рівні переданих ними смислів, а саме концептів. Концепт не лише виникає із значення слова, а і є «результатом зіткнення словникового значення слова з особистим і народним досвідом людини» [11, с. 4].

Згідно із протилежними поглядами, концепт і значення є одиницями різного статусу: значення є мовною сутністю, а концепт – психоментальною. З. Попова і Й. Стернін наголошують, що «концепт – одиниця концептосфери, значення – одиниця семантичної системи, семантичного простору мови. Значення своїми системними семами передає певні ознаки, що формують концепт, але це лише частина смислового змісту концепту» [14, с. 59].

Значення – це не самостійна одиниця, яка є мисленнєво-кодованою інформаційною структурою у природних мовах й існує у мовній свідомості. Значення слова реалізується через включення його до концепту, оскільки мовна семантика (значення слова) є частиною семантики концепту. Значенням слова є концепт, а концепти, будучи одиницями людської ментальності, представлені в конкретному мис-

ленневому акті, протиставляються лексичним поняттям і значенням. Поняття ж не зводяться лише до дефініції.

Висновки. Викладене дозволяє зробити висновок про те, що терміни «концепт»,

«поняття», «значення» – різні сутності: концепт ширше за значення, а поняття – вужче, а отже, воно вужче і за концепт. Значення передають не всі наші знання, основна частина їх міститься в нашому пізнанні у вигляді концептів.

Список літератури:

1. Алефиренко Н. Ф. Лингвокультурология. Ценностно-смысловое пространство языка : учебное пособие. Москва : Флинта, 2010. 288 с.
2. Арутюнова Н. Д. Введение. Логический анализ языка. Ментальные действия. 1993. С. 3–7
3. Аскольдов-Алексеев С. А. Концепт и слово. Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология. Москва : Академия, 1997. С. 267–280.
4. Бабушкин А. П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике. Воронеж : Изд-во Воронеж, гос. ун-та, 1996. 104 с.
5. Воркачев С. Г. Счастье как лингвокультурный концепт. Москва : ИТДГК «Гнозис», 2004. 236 с.
6. Демьянков В. З. Понятие концепт в художественной литературе и в научном языке. *Вопросы филологии*. 2001. № 1. С. 35–47.
7. Залевская А. А. Психолингвистические исследования. Слово. Текст : Избранные труды. Москва : Гнозис, 2005. 543 с.
8. Зусман В. Г. Концепт в системе гуманитарного знания. *Вопросы литературы*. 2003. № 2. С. 3–29.
9. Карпенко Ю. О. Вступ до мовознавства. Київ : Академія, 2006. 334 с.
10. Колесов В. В. Язык и ментальность. Санкт-Петербург : Петербургское Востоковедение, 2004. 240 с.
11. Лихачев Д. С. Концептосфера русского языка. *Известия Российской Академии наук*. 1993. Т. 52, № 1. С. 3–9.
12. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика. Минск : Тетра Системс, 2004. 256 с.
13. Никитин М. В. Курс лингвистической семантики. Москва : Высшая школа, 1996. 315 с.
14. Попова З. Д., Стернин И. А. Когнитивная лингвистика. Москва : Восток Запад, 2007. 314 с.
15. Селиванова Е. А. Когнитивная ономазиология. Киев, 2000. 247 с.
16. Степанов Ю. С. Концепты. Тонкая пленка цивилизации. Москва : Языки славянских культур, 2007. 248 с.
17. Эльконинова Л. Знаковое опосредствование, волшебная сказка и субъективность действия. *Вестник Моск. ун-та. Серия 14 : Психология*. 1993. № 2. С. 62–70.
18. Fauconnier G. Mapping in thought and language. Cambridge: Cambridge University Press, 1997. 205 p.
19. Turner M. Design for a theory of meaning. *Overton W. & Palermo D.* (Eds.). The nature and ontogenesis of meaning. Lawrence Elbaum, 1994. Pp. 91–107

Frasyniuk N. I. CONCEPT, NOTION, MEANING IN THEIR RELATIONSHIP AND INTERACTION

The article deals with the terms “concept”, “notion”, “meaning” in their relationship and interaction. The analysis showed that the concept is a complex operative unit of memory, which is formed in the mind of the speaker, reflecting the basic national ideas about the world around him. The main features of the concept are transmission and preservation of knowledge, isolation, integrity, creativity, abstractness, mentality, emotionality and others.

The notion is the main component of the concept, which has different meanings (associations and interpretations) in the knowledge of individuals, generalized and national groups due to the various factors of national, cultural, religious, ideological, individual experience. It is characterized by a vague definition, although it has a clear core, which ensures the meaning of concepts and the interaction between them and fuzzy periphery.

Meaning is interacting processes that help to establish correspondences between a perceived word form, socially recognized meaning of a word and the fact that it “highlights” in the individual picture of the world at different levels of awareness in the form of various products of perceptual, cognitive and effective experience.

The terms “concept”, “notion”, “meaning” have different meanings, although they are closely interrelated: the concept is a universal logical category, which is transmitted by a word or a constant phrase; concept – a national-specific mental formation, which is manifested in the language by means of lexical, morphemic, phraseological and syntactic language strata; meaning is a unit of the semantic system, which with its semas conveys certain features that form a concept.

Key words: language, concept, notion, meaning, interaction.